

Μιχάλης Π. Λυμπεράτος*

Αριστερά και καμπές της ταξικής πάλης Το παράδειγμα του ΕΑΜ

Επανάσταση ή μεταρρύθμιση;

Εκείνο που καθορίζει τη μορφή που προσλαμβάνουν τα πολιτικά κόμματα και δη της Αριστεράς, όταν αυτή εμπλέκεται με κινηματικές διαδικασίες, είναι προφανώς η γενικότερη ιδιοσυστασία και το επίπεδο της ταξικής πάλης, όπως εκδηλώνεται στη δοσμένη συγκυρία. Δεν υπάρχουν δηλαδή, τρόπον τινά, απόλυτα σταθερές μορφές λειτουργίας και οργάνωσης, ακόμα και αν επιχειρείται καταστατικά κάτι τέτοιο, αλλά οι ίδιες οι απαιτήσεις της ταξικής πάλης «ξεχειλίζουν» αυτές τις μορφές, τις αναδιαμορφώνουν και σε ορισμένες περιπτώσεις τις ανατρέπουν, εν αντιθέσει ακόμα και από εκπεφρασμένες προθέσεις και επιδιώξεις.

Αυτό είναι περισσότερο από εμφανές στις καμπές της ταξικής πάλης, είτε όταν η εργατική τάξη βρίσκεται σε επιθετική φάση, όπως για παράδειγμα στα πρόθυρα της Οκτωβριανής Επανάστασης, είτε όταν ο αντίπαλος αναδιπλώνεται και η εργατική τάξη περιέρχεται προσωρινά σε θέση άμυνας και προετοιμάζει την αντεπίθεσή της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της μορφής οι συνθήκες του «πολεμικού» καπιταλισμού, όπως στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, όταν η οικονομική κρίση γέννησε τις αντίστοιχες μορφές απόσπασης της υπεραξίας

* ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΤΕΤΡΑΔΙΩΝ

και τους ληστρικούς ανταγωνισμούς των κυρίαρχων τάξεων, αυτούς που οδήγησαν στον πόλεμο, στην κατάκτηση αλλά και την Αντίσταση ή τις συνθήκες των κρατών «έκτακτης ανάγκης» στη μεταπολεμική περίοδο, όταν το ταξικό σύστημα οχυρώθηκε πίσω από την κρατική βία για να αντιμετωπίσει την ραγδαία ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Τα ίδια συμβαίνουν και σήμερα όταν η παγκόσμια κρίση υπερσυσσώρευσης επιβάλλει σε μια εξαιρετικά επιθετική αστική τάξη να καταστρέφει μαζικά κεφάλαιο και εργασία για να περιορίσει τις απώλειές της εξαιτίας της πτώσης του ποσοστού του κέρδους και της ανεπάρκειας του χρηματοπιστωτικού συστήματος να αντισταθμίσει τις απώλειες αυτές.

Σε αυτές, ακριβώς, τις φάσεις κορύφωσης της ταξικής πάλης, ο ταξικός αντίπαλος εγκαταλείπει όλες τις συνήθεις μορφές εξασφάλισης κοινωνικής συναίνεσης και τα προσχήματα που συνεπάγονται, επιστρατεύει τους κατασταλτικούς μηχανισμούς αλλά και αναδιαμορφώνει τις πολιτικές του οργανώσεις, δημιουργώντας τα μαζικά φασιστικά και λαϊκιστικά κόμματα κάθε μορφής για να αξιοποιήσει όλα τα περιθώρια συμμαχιών του, με τμήματα των μικροαστικών και μεσοαστικών στρωμάτων. Την ίδια στιγμή οι εργατικές οργανώσεις είναι υποχρεωμένες, όχι μόνο να αντιμετωπίσουν την εκτεταμένη χρήση της κρατικής βίας, αλλά να αντιπαρατάξουν το μέγιστο των κοινωνικών δυνάμεων που διαθέτουν, να επεκτείνουν τις δικές τους συμμαχίες και να αναμορφώσουν πολιτικά τον ίδιο τον εαυτό τους ώστε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες ενός ολομέτωπου πλέον αγώνα. Ένα από τα συστατικά στοιχεία του εγχειρήματος αυτού είναι να ηγηθεί η Αριστερά του άτυπου μετώπου που συγκροτείται από τα θύματα της κρίσης, να επεμβεί στο ασυνείδητο προτσές εκδήλωσης του ταξικού ενστίκτου διαφοροποιημένων ως προς τα κοινωνικά τους χαρακτηριστικά δυνάμεων. Είναι κάτι που αναμφίβολα απαιτεί την πρόταξη επιχειρημάτων, προτάσεων και πολιτικού σχεδίου, ώστε να δημιουργήσει την αίσθηση ότι είναι σε θέση να ηγηθεί, σε πρώτη φάση, σε μια ριζική αλλαγή στους προτεινόμενους τρόπους αντιμετώπισης της κρίσης. Γιατί ειδικά τα μικροαστικά στρώματα δεν δείχνουν ικανά να περιμένουν, όταν ο κίνδυνος της προλεταριοποίησής τους γίνεται συνεχώς πιο ορατός. Χωρίς πειστικές λύσεις διακυβέρνησης θα καταφύγουν στη λαϊκιστική φενάκη του αντιπάλου.

Προϋπόθεση αυτού του σύνθετου εγχειρήματος που καλείται να υλοποιήσει η Αριστερά ώστε να μην απομονωθεί στην εκπροσώπηση και μόνο των συνειδητών και οργανωμένων εργατικών δυνάμεων είναι οι αναλύσεις του ταξικού αγώνα που θα προηγηθούν, να μην εγκλωβιστούν απλά στην ανάδειξη της κύριας αντίφασης, τη σύγκρουση κεφαλαίου και εργασίας, αλλά να εντοπίσουν, όπως έδειξε ο Λένιν, τους αδύνατους κρίκους, τις δευτερεύουσες αντιφάσεις στις οποίες αναφέρθηκε κάποτε ο Μάο Τσετούνγκ και να τις επιμερίσουν, αλλά και να αντιληφθούν ότι η ανάπτυξη του κινήματος δεν γίνεται γραμμικά αλλά ανώμαλα και ασυνεχώς, με ρυθμούς σε πολλές περιπτώσεις απρόβλεπτους. Αυτό θα επέτρεπε στις εργατικές πολιτικές οργανώσεις να οργανώσουν καλύτερα το δικό τους μέτωπο αγώνα, να υποστείλουν τη σημαία επίθεσης σε άχρηστους

πλέον ανταγωνισμούς που δεν είναι στο πλαίσιο της δεδομένης συγκυρίας καθοριστικοί (όπως οι προστριβές μικροαστικής και εργατικής τάξης), να αναζητήσουν νέα επίπεδα πολιτικής επαφής αλλά και να αναπτύξουν τακτικές και ενδιαμέσους στόχους, πέρα από τους μακροπρόθεσμους, που διατυπώνονται και διακηρύσσονται εύκολα αλλά συνήθως δεν επιφέρουν μαζικά αποτελέσματα.

Όλα αυτά, βεβαίως, αναφέρονται στην πρόθεση μιας ειλικρινούς ανάλυσης της συγκεκριμένης ταξικής συγκυρίας, να μην παρασύρεται κανείς από τη λογική ότι η κρίση θα γεννήσει και την επαναστατικοποίηση των μαζών. Γιατί η ιστορία έχει αποδείξει ότι η επιδείνωση των υλικών συνθηκών αποτελεί μια από τις προϋποθέσεις αυτής της συνειδητοποίησης αλλά χωρίς την ολόπλευρη μεσολάβηση της Αριστεράς μπορεί να δημιουργήσει και τους όρους της καταστροφής της. Όταν οι Ναζί επέβαλαν στο γερμανικό κεφάλαιο έλεγχο των χρηματοπιστωτικών ροών, το προσέδεσαν στην πολεμική βιομηχανία και εξασφάλισαν τις απαιτούμενες πρώτες ύλες αλλά και αγροτικά προϊόντα από τις κατακτημένες χώρες, μετέτρεψαν το γερμανικό λαό σε ένα ακραιφνή υποστηρικτή ακόμα και της πιο ωμής, καταστροφικής βίας.

Αυτή η συνθήκη που δεν θέλει την Αριστερά να «περιμένει» από τους υλικούς όρους να ωριμάσουν τις συνθήκες, με τη σειρά της, προϋποθέτει ότι ενδιαφέρεται να εκτεθεί στην ταξική πάλη, να αναλάβει την ευθύνη για τις όποιες υπαναχωρήσεις που αναγκαστικά θα προκύψουν, να μην εμπλακεί σε έναν αγώνα ανταγωνισμού επαναστατικών διακηρύξεων. Κοινώς να επανατοποθετήσει τον πολιτικό της λόγο σε ορίζουσες που δεν ταυτίζουν την επαναστατικότητα με τις εκπεφρασμένες περί αυτής διακηρύξεις. Υπό κάποιους, μάλιστα, όρους ο μετριασμός αυτών των διακηρύξεων μπορεί να επισωρεύσει τους πραγματικούς όρους επαναστατικότητας, όπως αυτοί ορίζονται μέσα από τη δοσμένη συγκυρία και εκδιπλώνονται δυνάμει αυτής. Γιατί της επιτρέπει να εδραιώσει μια σχέση εμπιστοσύνης με τις μάζες, χωρίς να τις τρομοκρατεί με υπερφίαλες μεταβολές, ιδίως όταν δεν έχει γίνει καμία πολιτική προεργασία για να κατανοηθούν αυτές. Άλλωστε, πέραν του ρητού στόχου, υπάρχει και το υπόρρητο, εκείνο που θα αναδυθεί όταν τα κατάλληλα βήματα γίνουν, το οποίο και υποβόσκει σε κάθε πολιτική εκδήλωση, όσο τακτικιστική και αν φαίνεται. Το γεγονός, για παράδειγμα, ότι το ΕΑΜ δεν εξέφρασε ποτέ επαναστατικούς στόχους με την διακηρυκτική έννοια δεν το καθιστούσε προοπτικά λιγότερο επαναστατικό από την άποψη ακόμα και των μεσο-βραχυπρόθεσμων συμφερόντων της εργατικής τάξης. Γιατί, παρά τη φαινομενική εγκατάλειψη της επαναστατικής φρασεολογίας, η ύπαρξη ενός κομμουνιστικού κόμματος στο εσωτερικό του αλλά και η μαζικότητά του, του προσέδωσε, όπως γνώριζαν πολύ καλά οι αντίπαλοί του, εν δυνάμει τη δυνατότητα να προσδιορίζει την εξέλιξη των ανταγωνισμών στις οποίες εμπλέκονταν, να ανατρέπει τους υπάρχοντες συσχετισμούς και να προσθέτει στα πράγματα ως επίδικο αντικείμενο και πανταχού παρόν το «φάντασμα» της σοσιαλιστικής μεταβολής.

Δεν είναι τυχαίο ότι και υπό την έννοια με την οποία τοποθετούσε ο Λένιν το «επαναστατικό» σε αντιπαράθεση με τους οπαδούς τους Κάουτσκι και τους εν γένει οπορτουνιστές, δηλαδή ως καταστροφή του αστικού κρατικού μηχανισμού και συγκρότηση διαφορετικών δομών «εργατικής» εξουσίας, αυτό ακριβώς έγινε και στην περίπτωση της εαμικής επανάστασης. Αφού οδήγησε στην καταστροφή του κράτους των κατακτητών και των συνεργατών τους στην Ελεύθερη Ελλάδα, αφού διέλυσε όλες τις αστικές δομές εξουσίας στο χώρο που κυριαρχούσε, τους αντικατέστησε με λαϊκές εξουσίες ακριβώς της μορφής που τις περιγράφει ο Λένιν και τις χαρακτήρισε ο Μαρξ στην περίπτωση της Παρισινής Κομμούνας. Ήταν αυτό που ο Ρώσος επαναστάτης ανέδειξε ως διαδικασία όπου το «προλεταριάτο καταστρέφει το μηχανισμό διοίκησης και ολόκληρο τον κρατικό μηχανισμό και τον αντικαθιστά από έναν καινούργιο που αποτελείται από ένοπλους εργάτες....», «είναι μια πιο ολοκληρωμένη δημοκρατία: κατάργηση του μόνιμου στρατού, πλήρης αιρετότητα και ανακλητότητα όλων των δημοσίων λειτουργών...»¹

Έτσι, μπορεί το ΕΑΜ να διατύπωσε στο αρχικό πρόγραμμά του στοιχειώδεις πολιτικούς στόχους, αλλά στην εξέλιξη του αγώνα του, ιδίως όταν ο αντίπαλος ηττημένος υποχώρησε, ανέπτυξε στοιχεία που υπερέβαιναν και το πλέον επαναστατικό πρόγραμμα. Αυτό επειδή, πέραν των όποιων διακηρύξεων, εξ αντικειμένου στο σκέλος της πολιτικής του πρακτικής αναπαρήγαγε και αντανακλούσε de facto την εργατική ηγεμονία στο εσωτερικό του, όπως αυτή προσδιοριζόταν από το είδος των πολιτικών αγώνων που έδινε (διαδηλώσεις, καταλήψεις παραγωγικών μονάδων, δολιοφθορές), αλλά και του τρόπου που συγκροτούσε τις πολιτικές του λειτουργίες (οι «λαϊκές εξουσίες του βουνού» ήταν στην ουσία μια επί το ειδικότερο αναπαραγωγή των δομών λειτουργίας των εργατικών οργανώσεων – λαϊκές συνελεύσεις, συμμετοχικότητα, άρση των ιεραρχήσεων, διαρκής λαϊκός έλεγχος, αμεσοδημοκρατικές λειτουργίες, ανακλητότητα αντιπροσώπων κ.λπ. –). Ακόμη περισσότερο, οι ένοπλες οργανώσεις του ΕΑΜ, τόσο ο ΕΛΑΣ, όσο και η ΟΠΛΑ και η Εθνική Πολιτοφυλακή, ήταν ο καθεαυτό «ένοπλος λαός» του Μαρξ της Παρισινής Κομμούνας, αναπαράγοντας αφ' εαυτού τις ιστορικές πρακτικές των ένοπλων μαζικών εργατικών αγώνων, και μάλιστα στη βάση της λογικής οι δομές στρατιωτικοποίησης να αναπαράγονται, όχι όπως συμβαίνει με έναν αστικό στρατό, αλλά πάντα υπό την αίρεση της επίτευξης του πολιτικού ταξικού αποτελέσματος (λαϊκές συνελεύσεις μέσα στις μονάδες του ΕΛΑΣ, κατάργηση βαθμών, αναπαραγωγή του σχήματος της τριμελούς διοίκησης-στρατιωτικός αρχηγός, καπετάνιος και πολιτικός επίτροπος- μαζικός λαϊκός εξοπλισμός, ένοπλη λαϊκή απαλλοτρίωση εξουσιών και εμπράγματων αξιών κ.λπ.).

1. Β.Ι. Λένιν, *Κράτος και Επανάσταση*, εκδ. Θεμέλιο, μετάφραση Αντ. Σολάρο, Αθήνα 1982, σ. 110, 129.

Με άλλα λόγια, το «επαναστατικό» δεν αναλύεται πάντα στη διατύπωση «καθαρών» στόχων με τη μορφή της ξαφνικής ένοπλης περικύκλωσης των ανακτόρων, που διατυπώνονται άπαξ και ισοπεδώνουν ουσιώδη ζητήματα, όπως η επίτευξη των κοινωνικών συμμαχιών πάνω στις οποίες θα οικοδομηθεί η σχέση εργατικής ηγεμονίας στο εσωτερικό του λαού, αρνούνται να συγκροτήσουν ενδιάμεσους στόχους και δεν συνδέονται άμεσα με τη συγκυρία (ή με βάση μια «συγκυρία» που την προσαρμόζει κανείς στους «καθαρούς» του στόχους). Στην πραγματικότητα αφορά στη δυνατότητα ώστε μια μερική πολιτική προοπτική που αρχικά τέθηκε να διανοίγεται στην υπέρβαση του εαυτού της, διεκδικώντας τη συνεχή της αναβάθμιση, στη βάση αξιοποίησης των προηγούμενων κατακτήσεων εγγεγραμμένων στην αντικαπιταλιστική προοπτική. Η απελευθέρωση της χώρας από τους κατακτητές, στόχο που χωρίς ιδιαίτερα συμφραζόμενα διατύπωσε το ΕΑΜ, παρέσυρε τις μάζες και δημιούργησε λόγω των δυνατοτήτων που αναπτύχθηκαν (μια τεράστια κοινωνική και πολιτική συμμαχία εκπεφρασμένη θεσμικά στην κυβέρνηση του Βουνού) αφεαυτούς τους όρους μιας άλλης κοινωνίας, αν ξεδιπλώνονταν ελεύθερα αυτές οι δυνατότητες. Όταν το ΕΑΜ μιλούσε αρχικά για μεταπολεμικά ελεύθερες εκλογές με συντακτικό περιεχόμενο δεν απαιτούνταν να διευκρινίζει με ακρίβεια το πολιτικό περιεχόμενο αυτής της προοπτικής αφού οι πάντες γνώριζαν τη μορφή που θα έπαιρνε αυτό σε συνθήκες όπου ο ταξικός αντίπαλος είχε ηττηθεί και οι μάζες απελευθερωθεί από τους ιδεολογικούς καταναγκασμούς του παρελθόντος. Ήταν αυτό ακριβώς που φοβούνταν οι αντίπαλοί του παρά τις πολλές διαβεβαιώσεις επί του αντιθέτου που διέθεταν από την εαμική πλευρά.

Τα όποια «λάθη» και ήττες του κινήματος δεν συνδέονται γραμμικά με την απουσία επαναστατικής στρατηγικής, όπως την εννοεί κανείς, αλλά κυρίως με τη αδυναμία να συνδεθεί αυτή με τις πραγματικές συνθήκες της εκάστοτε συγκυρίας και της ταξικής πάλης. Οι καμπές της σε πολλές περιπτώσεις δεν συνάδουν με την εμπειρία των ιστορικών εφαρμογών της επαναστατικής θεωρίας, όπως κάποιοι πιστεύουν ότι την ερμηνεύουν πιστά. Αυτό που συνήθως ακολουθεί, όταν δεν γίνονται αντιληπτές οι πραγματικές συνθήκες, είναι είτε η απογοήτευση, είτε ο εγκλεισμός στον «παράδεισο» του ιστορικού «επαναστατικού» παραδείγματος με συνέπεια έναν άκρατο απομονωτισμό. Στο βιβλίο του *Αριστερισμός, Παιδική αρρώστα του Κομμουνισμού* που γράφηκε για το II Συνέδριο της Κομιτέρν στα 1920, του οποίου τη στοιχειοθέτηση και την έκδοση παρακολούθησε ο ίδιος ο Λένιν ώστε να προφτάσει να εκδοθεί πριν το Συνέδριο, ο Λένιν γράφει: «γιατί δεν είναι δυνατόν οι Γερμανοί αριστεροί να μην ξέρουν πως όλη η ιστορία του μπολσεβικισμού, και πριν και ύστερα από την επανάσταση του Οκτώβρη είναι γεμάτη από περιπτώσεις ελιγμών, συμφωνιών, συμβιβασμών με άλλα κόμματα, χωρίς να εξαιρούνται και τα αστικά κόμματα» και αλλού «να παίρνεις υπόψη όλες τις δυνάμεις, τις ομάδες, τα κόμματα, τις τάξεις, τις μάζες που δρουν σε μια δοσμένη χώρα και όχι να καθορίζεις την πολιτική σου

με βάση μονάχα της επιθυμίες και τις αντιλήψεις, το βαθμό συνειδητότητας και της διάθεσης για αγώνα μιας μόνο ομάδας ή ενός κόμματος».²

Ήδη από την εποχή του Παλλαϊκού Μετώπου στο Μεσοπόλεμο είχε διευκρινιστεί ποιο θα ήταν το περιεχόμενο της νέας επαναστατικής προοπτικής, αφού τα αποτελέσματα του απομονωτισμού της περιόδου της διατύπωσης «καθαρών» στόχων και της αναπαραγωγής του μοντέλου της Οκτωβριανής Επανάστασης, μετά τις αποτυχίες των άλλων ευρωπαϊκών επαναστάσεων αλλά και την ανάδυση του φασισμού, είχαν καταστήσει σαφές ότι τα παλιά μοντέλα στρατηγικής οδηγούσαν την εργατική τάξη σε πολιτική καταστροφή.

Έτσι, τα κομμουνιστικά κόμματα της εποχής αναδιαμόρφωσαν τη στρατηγική τους ιδίως έναντι του φασιστικού κινδύνου, συγκρότησαν κοινωνικά μέτωπα, διαμόρφωσαν όρους πολιτικής επικοινωνίας με σοσιαλδημοκρατικές πολιτικές δυνάμεις, έθεσαν ενδιάμεσους στόχους και επινόησαν νέες μορφές πολιτικής πράξης. Αυτά δημιούργησαν τις νέες προοπτικές ανασύνταξης των εργατικών δυνάμεων και μάλιστα σε πείσμα των παλιών μορφών διατύπωσης επαναστατικών στόχων. Όποιας μορφής Αριστερά δεν παρακολούθησε αυτή τη διαδικασία, αρκέστηκε να διαπιστώνει αντεπαναστατικές ευθύνες για τη μη αξιοποίηση των ευκαιριών που, όμως, η ίδια κατά κανένα τρόπο δεν δημιούργησε.

Μάλιστα, η λογική που αποπολιτικοποιεί τα ιστορικά φαινόμενα αποδίδοντάς τα σε μιας μορφής μεταφυσική της «δυναμικής» της μάζας, που πολιτικοποιείται από μόνη της, δείχνει ότι δεν γίνεται αντιληπτό ότι τα μαζικά αποτελέσματα προϋποθέτουν ανυπερθέτως πολιτικούς όρους και παρεμβάσεις. Αυτό που ώθησε το κομμουνιστικό κόμμα από τα 250 μέλη σε Αθήνα και Πειραιά στα 1930 στο 5,76% και τους 15 βουλευτές του 1936 αλλά κυρίως στα 300.000 μέλη στα 1944 και την απήχησή του στον μισό περίπου ελληνικό λαό δεν ήταν ούτε η «ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων», ούτε η εκ πείνας ή επιφοιτήσεως συνειδητοποίηση αλλά οι πολιτικές παρεμβάσεις που πραγματοποιήθηκαν. Και όταν φτάνει κανείς σε τέτοια μεγέθη, οι φραστικές διακηρύξεις, επαναστατικές ή μη έχουν σχετικό περιεχόμενο.

Αυτό ακριβώς κατάλαβε πρώτος από όλους ο αντίπαλος της Αριστεράς. Έβλεπε τους κινδύνους και τις δυναμικές που τον απειλούσαν πίσω από τις μετριοπαθείς διακηρύξεις. Γι' αυτό έσπευσε να καταστείλει το Λαϊκό Μέτωπο στην Ισπανία, γι' αυτό ο Μεταξάς έκανε τη δικτατορία έναντι ενός Παλλαϊκού Μετώπου που κάποιοι κατηγορούν ως συμβιβαστικό, γι' αυτό οι Βρετανοί επέβαλαν τα Δεκεμβριανά, παρά το γεγονός ότι το ΕΑΜ διαγκωνιζόταν να αποδείξει πόσο μετριοπαθές ήταν.

Αυτής της μέθης σε σχέση με τις δυνατότητες που διανοίγονταν μέσα από τις πολιτικές συμμαχιών «υπέκυψαν» τελικά και οι ίδιες εργατικές οργανώσεις.

2. Β. Ι Λένιν, *Ο Αριστερισμός, Παιδική Αρρώστια του Κομμουνισμού*, Αθήνα, μετάφραση Γ. Νικολαΐδης, σ. 92 και 197.

Η αξιοποίηση από αυτές όλου του εύρους των δυνατοτήτων που παρήγαγαν οι ίδιες οι ιδιαίτερες στιγμές της ταξικής πάλης, δημιουργώντας όρους μαζικής απήχησης της Αριστεράς, μετέβαλε για πάντα τον τρόπο που άρθρωνε πολιτική ο επαναστατικός μαρξισμός. Μάλιστα, ο μετασχηματισμός αυτός τροποποίησε και τα ίδια τα κομμουνιστικά κόμματα, τα οποία διευρύνθηκαν και χωρίς να το διακηρύξουν αναπαρήγαγαν ως ένα βαθμό και στο εσωτερικό τους την μορφή των πολιτικών συμμαχιών που συνήπταν.

Όμως, οι εξελίξεις στη διαμόρφωση της πολιτικής του στρατηγικής ενός επαναστατικού κόμματος δεν σχετίζονταν τόσο με το άνοιγμα σε ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις όσο με την τροπή της εσωτερικής αντιπαράθεσης στο εσωτερικό του που αντανακλούσε μεν τη διεύρυνση της κοινωνικής τους αναφοράς αλλά δεν είχε αναγκαστικά προδικασμένο αποτέλεσμα εξαιτίας της. Απλά το ΕΑΜ κατά την απελευθέρωση δεν ανταποκρίθηκε στον επαναστατικό του ρόλο επειδή οι «επαναστατικές» τάσεις στο εσωτερικό του ΚΚΕ ηττήθηκαν στην αντιπαράθεσή τους με τη γραμμή της ομαλής εξέλιξης, κυρίως επειδή αυτές δεν είχαν κατορθώσει να συγκροτηθούν με τρόπο ώστε να διεκδικήσουν την ηγεμονία στο εσωτερικό του κόμματος και να διευκρινίσουν το είδος και τη μορφή της λαϊκής εξουσίας που διεκδικούσαν. Η Ιστορία εκδικείται την αοριстіα. Επιπλέον, η διαχείριση του ζητήματος της διεκδίκησης της εξουσίας εξαρτάται πάντα από τη στρατηγική και την έκβαση της σύγκρουσης με τον αντίπαλο. Η ειρηνική στρατηγική ήταν και προϊόν αντικειμενικών δυσκολιών: της εξάντλησης των μαζών από τον πόλεμο και της απροθυμίας τους να συναινέσουν σε μια νέα ένοπλη ρήξη, της ύπαρξης του στρατού της Μέσης Ανατολής, της ισχύος των Βρετανών, της αποστασιοποίησης των πολιτικών συμμάχων στο εσωτερικό του ΕΑΜ, αλλά και της απουσίας στήριξης ενός επαναστατικού εγχειρήματος στην Ελλάδα από το διεθνές σοσιαλιστικό στρατόπεδο.

Η φυσιогνωμία του ΕΑΜ

Όμως, έτσι και αλλιώς, η δυνατότητα να διεκδικηθεί η εξουσία δεν θα είχε τεθεί αν δεν είχε προηγηθεί η ανάπτυξη του ΕΑΜ που βασίστηκε ακριβώς σε μια πολιτική συμβιβασμών και ευρέων συμμαχικών σχέσεων. Γιατί οι απαιτήσεις που εξ αρχής τέθηκαν στο ΕΑΜ ήταν πολυσύνθετες και χωρίς την ανταπόκριση στις οποίες ήταν αδύνατη η επιβίωσή του. Γιατί η ισχύς του αντιπάλου απαίτησε την αξιοποίηση όλων εκείνων των διαστάσεων που προσέλαβε το ΕΑΜ και οι οποίες αντιστοιχούσαν στη συνάρθρωση πολλαπλών μορφών κοινωνικής δραστηριοποίησης και αντίστοιχου εύρους ποικιλίας στις εκδηλώσεις και τους τρόπους που αυτές εκδηλώθηκαν. Το γεγονός προϋπέθετε και τη στήριξη στη δραστηριοποίηση εξίσου εκτεταμένων με το εύρος των μορφών αντίστασης κοινωνικών δυνάμεων. Γιατί την ίδια στιγμή που ήταν απαραίτητη η δράση των

100.000 ένοπλων και εφεδρικών ελασιτών, ήταν προαπαιτούμενη και η μαζική δραστηριοποίηση που εκτείνονταν από τις πιο απλές μορφές απείθειας, την εκδήλωση συλλογικής αλληλεγγύης και συνεργασίας, τη μαζική διαμαρτυρία, τη διαδήλωση, την αντικατάσταση των δομών κυριαρχίας των κατακτητών με λαϊκο-δημοκρατικές εξουσίες μέσω μιας μαζικής πολιτικής αυτό-οργάνωσης. Η κάθε μια από αυτές τις εκδηλώσεις της αντίστασης απαιτούσαν τη συνεργασία και τη συλλογική δραστηριοποίηση ευρύτερων συνόλων, στο μέτρο που η μόνη δυνατότητα αποτροπής της καταστολής τους από έναν βάνανσο, και γιατί όχι βαθμηδόν ηττοπαθή κατακτητή, ήταν αυτή ακριβώς η κοινωνική σύμπραξη και κινηματική αλληλεγγύη που αναπτύχθηκε.

Όμως, υπόστρωμα όλων αυτών των ιστορικών απαιτήσεων ήταν μια συνολική κίνηση μαζών και εκτεταμένες ανατροπές στο είδος και τη μορφή των υπάρχουσών κοινωνικών σχέσεων και του πολιτικού εποικοδομήματος της χώρας. Αυτό με τη σειρά του δεν απέρρευσε από την ως διά μαγείας συνειδητοποίηση των μαζών αλλά απαίτησε μια σύνθετη κοινωνικο-πολιτική διεργασία, άξονας της οποίας ήταν η επίτευξη κοινωνικών συγκλίσεων και η διαμόρφωση ενός πλαισίου βαθύτερων πολιτικών συμμαχιών στη βάση ενός πραγματικού μετασχηματισμού στην ίδια τη δομή των κοινωνικών τάξεων της εποχής.

Γιατί το ΕΑΜ δεν είχε να αντιπαλέψει έναν απλό αντίπαλο που εξαντλούνταν μόνο στους ξένους κατακτητές. Οι 180.000 Γερμανοί στρατιώτες στη χώρα και 120.000 περίπου Ιταλοί συνεπικουρούνταν από τις δυνάμεις της ελληνικής Αστυνομίας και της Χωροφυλακής, τα Τάγματα Ασφαλείας, παρακρατικές οργανώσεις, ναζιστικά μορφώματα ομάδων κρούσης, τύπου ΕΣΠΟ, ΕΕΕ και ΕΑ-ΣΑΔ στη Θεσσαλία ακόμα και εθνο-τοπικές ομάδες εξουσίας, όπως οι πόντιοι οπλαρχηγοί και οι «λεγεωνάριοι» της Πίνδου.

Γι' αυτό ακριβώς το λόγο η σύγκρουση με τους κατακτητές δεν μπορούσε εξ αντικειμένου να περιοριστεί σε μια σειρά δολιοφθορών ή μεμονωμένων μαχών. Αντίθετα, εξελίχθηκε σε μια ολομέτωπη και ανηλεή σύγκρουση που προϋπέθετε εκτεταμένη κινητοποίηση, μεγάλη αποφασιστικότητα και κρουνό θυμάτων από την πλευρά των αντιστεκόμενων Ελλήνων. Στη Διάσκεψη στην Καζαμπλάνκα, τον Ιανουάριο του 1943, υιοθετήθηκε ότι έπρεπε η αντίσταση κατά των Γερμανών σε όλη τη Βαλκανική να επιταχύνει την κατάρρευση της Ιταλίας και να υποχρεωθούν οι Γερμανοί να συντηρούν μεγάλες δυνάμεις κατοχής στην Ελλάδα και τη Γιουγκοσλαβία για να μειωθεί η πίεσή τους στο ρωσικό μέτωπο.

Έτσι, το σχέδιο «Άνιμαλς» (Operation Animals) υλοποιήθηκε στο ακέραιο ώστε να επιτευχθεί ο απαιτούμενος αντιπερισπασμός για την απόβαση στη Σικελία, το διάστημα 21 Ιουνίου-14 Ιουλίου του 1943, αφού οι αντάρτες έκοψαν στην πραγματικότητα στα δύο τη χώρα και προέβησαν σε εκατοντάδες σαμποτάζ, στα πλαίσια ενός ευρύτερου ευρωπαϊκού συμμαχικού πολεμικού σχεδιασμού. Ήταν τέτοια η διαφαινόμενη ισχύς της Αντίστασης ώστε οι Βρετανοί αναγκάστηκαν να αποδεχθούν τη συμφωνία που πρότεινε το ΕΑΜ για στρατιωτική

συνεργασία, στις 5 Ιουλίου 1943. Τα ίδια έγιναν με το σχέδιο «Κιβωτός του Νώε» (Noah's Ark) στα 1944 ώστε οι αντάρτες να παρεμποδίσουν την ευχέρεια κινήσεων των Γερμανών και να διευκολύνουν το άνοιγμα του δεύτερου συμμαχικού μετώπου στη Νορμανδία.

Οι δύο ξεχωριστές «χώρες» που διαμορφώθηκαν στο ελληνικό έδαφος, όπως και οι Βρετανοί παραδέχονταν, η κατεχόμενη και η Ελεύθερη Ελλάδα, που διέθετε όλα τα χαρακτηριστικά μιας οργανωμένης κρατικής οντότητας, περιόρισε την εξουσία των Γερμανών στην ουσία μόνο στις μεγάλες πόλεις. Και είναι πραγματικά πρωτοφανές το δεδομένο αυτό, αν υπολογιστεί ότι σε άλλες χώρες, όπως στη Γαλλία των 35.000.000 η κατοχή της δεν απαίτησε παρά λιγότερους από 8.000 Γερμανούς στρατιώτες-την υπόλοιπη δουλειά έκανε η γαλλική Αστυνομία και το καθεστώς του Βισύ.

Το βασικό πρόβλημα των Γερμανών και των Ιταλών στην Ελλάδα δεν ήταν τόσο οι καθεαυτό μάχες και επιθέσεις εναντίον των στρατιωτών τους από τους αντάρτες-, όσο κυρίως οι ενέργειες δολιοφθορών και η καταστροφή των παραγωγικών υποδομών της χώρας. Εκτός από το γεγονός ότι οι Γερμανοί στρατιωτικοί επιτελείς διαπίστωναν ότι οι επιθέσεις των ανταρτών έφτασαν μέχρι του σημείου να παραλύσουν την παραγωγή χρωμίου και νικελίου, οι ανατινάξεις γεφυρών και συρμών καθιστούσαν εξαιρετικά δυσχερή τη μεταφορά πρώτων υλών και τροφίμων στη Γερμανία. Είναι χαρακτηριστικό ότι μόνο σε μια μέρα στις 10 Οκτωβρίου 1943 οι Γερμανοί διαπίστωναν ότι έγιναν 170 ανατινάξεις στη σιδηροδρομική γραμμή ανάμεσα στους σταθμούς Κατερίνης και Τεμπών. Είναι επίσης χαρακτηριστικό ότι για να αντιμετωπίσουν το κύμα των δολιοφθορών οι Γερμανοί προσέθεσαν στους συρμούς κλουβιά με ομήρους για να τις αποτρέψουν.

Ήταν τέτοια η τροπή που προσέλαβαν τα πράγματα ώστε, ιδίως μετά τη συνθηκολόγηση των Ιταλών, στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943, για τους Γερμανούς ήταν πλέον ως εκ των ων ουκ άνευ να αναζητήσουν συμμάχους στην Ελλάδα, – οι γερμανικές μυστικές υπηρεσίες ήρθαν σε επαφή με τον Ζέρβα ώστε να συνεργαστούν κατά του ΕΛΑΣ –, να δημιουργήσουν επικουρικές σε αυτούς δυνάμεις, τα Τάγματα Ασφαλείας, να ανασυγκροτήσουν την ελληνική Αστυνομία και τη Χωροφυλακή, να υπαγάγουν τη Γενική και Ειδική Ασφάλεια στην Abwehr, ιδίως τα τάγματα Λάμπου και Μπουραντά. Κυρίως όμως να γενικεύσουν τα αποκρουστικά τυφλά αντίποινα και στο τέλος να καταφύγουν σε έναν ακραίο αντικομμουνισμό, διερευνώντας ακόμα και το ενδεχόμενο συνεργασίας ακόμα με τους ίδιους τους Βρετανούς κατά του ΕΑΜ.

Ήταν ακριβώς τη στιγμή που η αντίσταση δέχτηκε και τη μεγαλύτερη ιδεολογική πίεση. Γιατί οι Γερμανοί προσπαθούσαν, σε συνάρτηση με την προϊούσα ηττοπάθεια που τους οδηγούσε σε τυφλές σφαγές αμάχων, να διχάσουν τον πληθυσμό και θα στρέψουν την «σιωπηλή» μερίδα της κοινωνίας κατά της αντίστασης. Δεν ήταν μόνο οι εκτελεσμένοι όμηροι που όφειλαν να αυξηθούν αλλά έπρεπε να καταστραφούν ολόκληρα χωριά και συνοικίες πόλεων για να επιτευχθεί αυτό.

Μάλιστα, για να εμφανίσουν οι Γερμανοί την αντίσταση ως «εχθρό του λαού» είχαν ήδη από τον Απρίλιο του 1943 στραφεί με εντολή του Χίμλερ αποκλειστικά στον αντικομμουνισμό, εγκαταλείποντας τα περί νέας τάξης πραγμάτων. Αξιοποίησαν δε όλες τις διαθέσιμες τις παραδοσιακές δομές πολιτικής και ιδεολογικής κυριαρχίας και επανήλθαν στην παλιά επιχειρηματολογία ότι το ΕΑΜ ήταν το όργανο της Μόσχας που προωθούσε την κατάργηση της ατομικής ιδιοκτησίας ενώ μέσω χιλιάδων προκηρύξεων «διαπιστώνονταν» οι ιεροσυλίες στις οποίες προέβη ο ΕΛΑΣ κατά της Εκκλησίας. Αυτό «αποκαλύπτοντας» παράλληλα λίστες προγραμμένων από τον ΕΛΑΣ.

Το γεγονός ότι αυτά τα επιχειρήματα δεν απέκτησαν τη μαζική απήχηση στην οποία προσέβλεπαν οι Γερμανοί αναδεικνύει το ίδιο το μέγεθος της πολιτικής και ιδεολογικής τομής που επέφερε το ΕΑΜ. Επρόκειτο στην πραγματικότητα για μια ιστορική κίνηση που προκάλεσε ένα συνολικό μετασχηματισμό τόσο των σχέσεων όσο και των κοινωνιολογικών χαρακτηριστικών των υπαρχόντων ταξικών σχηματισμών. Γιατί λυδία λίθος για το ΕΑΜ ήταν ότι όχι μόνο έφερε σε επαφή κοινωνικές δυνάμεις που μέχρι τότε είχαν αναπτύξει αντιθετική σχέση στο πολιτικό πεδίο αλλά κατόρθωσε να αναδιαμορφώσει αυτές τις δυνάμεις μέσα από την ίδια την κίνηση της αντιστασιακής προσπάθειας.

Στην ουσία αναδιαμόρφωσε όλο το πλαίσιο των χαρακτηριστικών των δυνάμεων που συμμετείχαν στην εαμική συμμαχία, τροποποιώντας ικανά το σύνολο των κοινωνικών προσδιορισμών των συγκεκριμένων αυτών τάξεων, κυρίως ως προς το σκέλος του πολιτικού στοιχείου, που προσδιόριζε, και αυτό, τα κοινωνικά χαρακτηριστικά τους.³ Δεν ήταν, δηλαδή, πλέον κοινωνικές δυνάμεις που συμμετείχαν στην κοινωνική διαδικασία σε μια σχέση αντιθετική στα πλαίσια αναπαραγωγής των καπιταλιστικών κοινωνικών σχέσεων, αλλά δυνάμεις που δρούσαν σε αντιδιαστολή με το συνήθη κοινωνικό τους ρόλο και είχαν ξεπεράσει τη μεταξύ τους ιστορική απομόνωση, είχαν συμβιώσει κοινωνικά στα ίδια πλαίσια πολιτικών εμπειριών και είχαν αναπτύξει προοπτικές για μια άλλη οργάνωση των μεταξύ τους σχέσεων.

Να σημειωθεί, ότι αυτή η διαδικασία, καθαρά πολιτική, τόσο σύνθετη και πρόδηλη όσο και αφανής και υπόρρητη, έμφορτη από επιταχύνσεις και υποχωρήσεις, απότομες προωθήσεις, αναστροφές, συνέχειες και ασυνέχειες, υπερέβαινε ίσως και τα όρια των προθέσεων των αριστερών πολιτικών δυνάμεων που επιχείρησαν να εκπροσωπήσουν τους μετασχηματισμούς αυτούς. Με την έννοια αυτή, μπορεί το ίδιο το ΕΑΜ, ή τουλάχιστον πλειοψηφούσα τάση του να ακολουθήσε μια πολιτική συμβιβαστική και πιθανόν αναντίστοιχη με τις διαθέσεις των μαζών, όπως εξελίχθηκαν τα πράγματα στο τέλος της Κατοχής, ωστόσο ενέγραψε de facto μια άλλη προοπτική, την οποία δεν μπορούσαν να ελέγξουν

3. Βλ. Ν. Πουλαντζάς, *Οι Κοινωνικές Τάξεις στο Σύγχρονο Καπιταλισμό*, Αθήνα 1990, σ. 246-258.

οι τυπικοί μηχανισμοί πολιτικής ενσωμάτωσης γι' αυτό συνιστούσε μια πραγματική προϋπόθεση ιστορικής ρήξης.

Απαντώντας στο ερώτημα γιατί τέθηκε σε κίνηση μια τέτοια διαδικασία, πρέπει να αποδώσει κανείς τα εύσημα στην ίδια την κινηματική επινοητικότητα των μαζών, που απαίτησαν να ανασυγκροτήσουν εκ βάθρων την κοινωνική τους ζωή. Όμως, για να παραχθεί αυτή η δυναμική, τουλάχιστον να επιτρέψει την ταυτόχρονη εκδήλωση του αντιστασιακού φρονήματος, απαιτήθηκε η άρθρωση μιας εξίσου σύνθετης πολιτικής πρωτοβουλίας, στο πλαίσιο της οποίας προσδιοριστικός ήταν ο ρόλος του Κομμουνιστικού Κόμματος της εποχής που κατόρθωσε να ανταποκριθεί με πρωτοφανή ετοιμότητα στις απαιτήσεις της συγκυρίας.

Η πολιτική συμμαχιών

Τέσσερεις ήταν οι άξονες της στρατηγικής του: πρώτος και καθοριστικός ότι έπρεπε οπωσδήποτε μέσα στη συγκυρία της Κατοχής να εξασφαλιστεί ένα σαφές πολιτικό αποτέλεσμα, την Αντίσταση, κάτι που να υπερβαίνει τα πλαίσια την απλής στρατηγικής επιδίωξης για την προώθηση της απήχησης του κόμματος, την επίτευξη των στόχων κάποιου «σταδίου», ή την «προσαρμογή» στις απαιτήσεις της συγκυρίας. Η αντιστασιακή προσπάθεια ως στόχος μόνο έμμεσα και πάντως συγκαλυμμένα, σχετιζόταν με την εξυπηρέτηση του κομματικού συμφέροντος, συνιστώντας αντίθετα ένας κυρίαρχο και αυτοτελή μηχανισμό προώθησης του βαθύτερου ταξικού συμφέροντος. Γιατί υπήρχε σαφής συνείδηση και εδραιώθηκε πλατιά ότι η Αντίσταση ήταν ταυτόχρονα και ταξικός πόλεμος έναντι ενός κατακτητή που ήταν πριν από όλα μεταμόρφωση του ταξικού εχθρού, εκδήλωση της πρόθεσης των εξωτερικών και ημεδαπών κυρίαρχων τάξεων να επιβάλουν την εξουσία και τις προτεραιότητές τους στα πλαίσια της αντιμετώπισης της κεφαλαιοκρατικής κρίσης.

Το γιατί δεν διατυπώθηκε πιο συγκεκριμένα η κοινωνική προοπτική στην οποία αναφερόταν το ΕΑΜ δεν ήταν αναγκαστικά απόρροια «μικροαστικοποίησης» της πολιτικής του κόμματος. Ήταν κυρίως αποκύημα της ανάγκης να εξασφαλιστεί η επίτευξη του στόχου: να διευκολυνθεί η σύζευξη των συσσωρευμένων αντιφάσεων ώστε να υποκινηθεί η διαδικασία οι λαϊκές μάζες (προλετάριοι, αγρότες, μικροαστοί), ταξικά διαιρεμένες και αυτές, να συνενωθούν και να ριχτούν σε μια γενική επίθεση κατά του αστικού καθεστώτος. Γιατί όπως έλεγε ο Λένιν εξηγώντας την γρήγορη επιτυχία της Οκτωβριανής Επανάστασης (*Γράμματα από Μακριά*) όλα οφείλονταν σε μια απόλυτα μοναδική κατάσταση όπου αντιθετικά ρεύματα, απόλυτα ανομοιογενή ταξικά συμφέροντα, αντιφατικές πολιτικές και κοινωνικές διεκδικήσεις συγχωνεύτηκαν με έναν απόλυτα αρμονικό τρόπο ώστε να ανατρέψουν το τσαρικό καθεστώς.

Πράγματι, το ΕΑΜ αυτό υλοποίησε. Κοινωνικές δυνάμεις με προεξάρχουσα την εργατική τάξη της χώρας συνέθεσαν τα συμφέροντα και τις κοινωνικές πρακτικές τους κατά του κατοχικού καθεστώτος, δημιουργώντας όρους μιας απίστευτης ταξικής συμμαχίας. Απίστευτης γιατί οι κοινωνικά απομονωμένοι αγρότες, εξαρτημένοι από το «χωράφι» που πρέπει να «αυγαταίνει» και από ένα κράτος που τους εκπροσώπησε παρέχοντας προπολεμικά στους γόνους τους απασχόληση στον ελληνικό στρατό,⁴ μετασχηματίστηκαν μέσω ΕΑΜ και ελέω των λαϊκών εξουσιών που συγκρότησαν σε κοινωνική δύναμη, ορίζοντας νέες μορφές κοινωνικής οργάνωσης που συνδύαζαν, μέσω κυρίως της κυβέρνησης του Βουνού, δομές κοινοτικής οργάνωσης στο συνδυασμό τους με το συμβουλευτικό χαρακτήρα των πολιτικών μορφών που ιστορικά συγκρότησε η εργατική τάξη.

Γι' αυτό και επικείμενη η αθρόα προσχώρηση αγροτών μέσα στο ίδιο το ΚΚΕ. Ιδίως στη Θεσσαλία, τα ποσοστά συμμετοχής των αγροτών μελών του κόμματος άγγιζαν το 70%, για οργανώσεις που αριθμούσαν το ¼ των μελών του κόμματος πανελλαδικά. Είναι ενδεικτικό ότι μεταξύ των αστικών κέντρων του Θεσσαλικού Κάμπου και του αγροτικού τους περίγυρου, οι αναλογίες σε επίπεδο ποσοστών συμμετοχής του πληθυσμού στο ΚΚΕ ευνοούν τις καθεαυτό αγροτικές περιοχές. Αναλογίες που αποθεώθηκαν μετά τη μάχη της σοδειάς το καλοκαίρι του 1944 και απετράπη η κατάσχεση μεγάλου τμήματος της αγροτικής παραγωγής.

Αντίστοιχη συνθήκη διαμορφώθηκε και με την εργατική τάξη. Ενοποιήθηκε αποφασιστικά, συγκροτώντας ένα πρωτόγνωρο εργατικό μέτωπο, το ΕΕΑΜ, που εξασφάλισε τη συνένωση των υπάρχουσών συνδικαλιστικών οργανώσεων, περιθωριοποίησε τις προπολεμικές αντιθέσεις, και πραγματοποίησε στο ακέραιο την απαίτηση του ΠΓ του ΚΚΕ να περιλαμβάνει όλους χωρίς εξαιρέσεις τους εργαζομένους. Το γεγονός αυτό έδωσε αποφασιστική ώθηση σε εκείνους τους εργατικούς αγώνες που ματαίωσαν την επιστράτευση και απαιτούσαν τεράστιες συγκεντρώσεις. Πραγματικά, ιδίως οι διαδηλώσεις στις 24 Φεβρουαρίου και 5 Μαρτίου 1943 στην Αθήνα, ματαίωσαν της επιστράτευση, επιτυχία πρωτόγνωρη για όλη την κατεχόμενη Ευρώπη.

Όμως ακόμα πιο εντυπωσιακό ήταν το εύρος της κοινωνικής συνεργασίας των εργαζόμενων δυνάμεων με τη μικροαστική τάξη, κυρίως με άξονα τις δυνάμεις της διανοητικής εργασίας. Πέραν της *de facto* κατάργησης στο Βουνό και τις εαμικές οργανώσεις της διάκρισης χειρονακτικής και πνευματικής εργασίας, η διανοητική εργασία αποσυνδέθηκε πλήρως από τη διαδικασία αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας και αποστασιοποιήθηκε ακόμα και από το επίπεδο της παραδοσιακής πολιτικής συμβολοποίησης. Έτσι, εξασφαλίστηκε η διάχυση του πολιτισμού της πόλης στους αγροτικούς πληθυσμούς της Ελεύθερης Ελλάδας και το Βουνό μεταβλήθηκε σε χώρο εκτεταμένης πολιτιστικής αναπαραγωγής.

4. Βλ. και Ν. Πουλαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, τόμ. Α', Αθήνα 1975, σ. 181.

Αλλά και το ίδιο το ΚΚΕ επηρεάστηκε. Το Δεκέμβριο του 1942 τα μέλη έχουν γίνει 15.000 από λίγες εκατοντάδες το 1940 ενώ το 1943 περίπου τετραπλασιάζονται. Τον Ιανουάριο του 1944, στη 10η Ολομέλεια, το κόμμα δεκαπλασιάζει τα μέλη του και όπως αναφέρει στην εισήγησή του ο Γ. Ζεύγος μετατρέπεται στο μεγαλύτερο οργανισμό της χώρας με εκατοντάδες χιλιάδες ενεργά μέλη, συγκροτώντας ένα πρωτόγνωρο φαινόμενο για την ιστορία της χώρας που δεν είχε τότε μαζικά κόμματα. Το, επίσης, αξιοσημείωτο στοιχείο είναι ότι η μαζικοποίηση αυτή συνοδεύεται από ραγδαία μεταβολή στην κοινωνική σύνθεση του κόμματος αφού ενώ το 1942 το 70% των μελών είναι εργάτες, τουλάχιστον στην Αθήνα, τον Ιανουάριο του 1944 τα εργατικής προέλευσης μέλη είναι τα μισά του συνόλου, σύμφωνα με την εκτίμηση του ίδιου του ΠΓ του ΚΚΕ.

Αλλά και μια σειρά άλλων κοινωνικών μερίδων, στρώματα, ενδιάμεσες κατηγορίες και διαταξικά σύνολα μετείχαν στην εν γένει αντιστασιακή προσπάθεια. Διαμορφώνοντας πρωτόγνωρες εμπειρίες κοινωνικής οργάνωσης, μετέχοντας στο δίκτυο των εκατοντάδων λαϊκών οργανώσεων που συγκροτούνται σε όλη την επικράτεια, κοινωνικές δυνάμεις απρόσφορες σε τέτοιες διαδικασίες έπαιξαν και αυτές καθοριστικό ρόλο. Ενδεικτικά, στην «Εθνική Αλληλεγγύη» το 60% περίπου των κατά τόπους κληρικών ήταν μέλη της. Στη νεολαία με βάση τις εκθέσεις κομματικών στελεχών, κατά τη διάρκεια της Κατοχής το ποσοστό συμμετοχής νέων (μέχρι 24 ετών) στις ανταρτικές οργανώσεις κυμαινόταν από 45 μέχρι 60%.

Η περιθωριοποίηση του οικονομισμού

Όμως εξίσου σημαντικό αποδείχθηκε και εκείνο που αποτέλεσε τον δεύτερο άξονα πάνω στον οποίο στηρίχθηκε το εαμικό εγχείρημα. Η λογική δηλαδή ότι αυτό το αυτοτελές αποτέλεσμα έπρεπε να παραχθεί άμεσα, χωρίς την ευχέρεια οποιασδήποτε αναμονής, δεδομένου ότι οι συνθήκες ήταν τέτοιες, ώστε η όποια καθυστέρηση απειλούσε να προκαλέσει ηττοπάθεια και ο αγώνας για την επιβίωση να κυριαρχήσει έναντι κάθε άλλης προοπτικής. Όπως το διατύπωνε κατά γράμμα το πολιτικό πρόγραμμα του ΕΑΜ «όταν αφήσεις το λαό να πεθαίνει στους δρόμους, να κουρελιαστεί ψυχικά και σωματικά, και λες έπειτα πως θα κάνεις στον κατάλληλο καιρό εθνικο-απελευθερωτικό αγώνα, είσαι ένας συνειδητός απατεώνας και συνεργάτης του εχθρού. Γιατί είναι σαν να λες ότι θα βάλεις ένα κουφάρι να πολεμήσει».⁵

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό συνδεόταν άμεσα και με μια διαφοροποιημένη αντίληψη για το πώς οι υλικές συνθήκες επηρεάζουν τις πολιτικές αντιδράσεις, όταν πρόκειται για επιτακτικές συνθήκες. Η Αντίσταση διέθετε, πράγ-

5. Δ. Γληνός, *Τι είναι και τι θέλει το ΕΑΜ*, Αθήνα 1944, σ. 29-30.

ματι, την μεγάλη εύνοια να απορρίψει εξ αρχής την οικονομιστική αντίληψη να αποδώσει στην πείνα και τις στερήσεις τον κυρίαρχο προσδιοριστικό ρόλο που θα διαμόρφωνε τα κίνητρα των ανθρώπων. Χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος τους, - στην ουσία οι εαμικές οργανώσεις και ο ΕΛΑΣ ήταν η μετεξέλιξη των άτυπων συνήθως οργανώσεων αλληλοβοήθειας που προέκυψαν μέσα από τις συνθήκες της πείνας ειδικά το χειμώνα του 1941-1942, όταν οι ουρές των συσσιτίων προϋπέθεταν μια συνύπαρξη διαφορετικών κοινωνικών μερίδων και τάξεων- η πείνα θεωρήθηκε η επαρκής, όχι όμως και αναγκαία συνθήκη της αντιστασιακής πρόθεσης. Γιατί η Ιστορία καταμαρτυρούσε ότι συνήθως η πείνα προκαλούσε φαινόμενα πανικού, σπασμωδικών αυτοκαταστροφικών αντιδράσεων, καθήλωσης και παραίτησης ή και μετατροπής των θυμάτων της σε ένα λούμπεν προλεταριάτο που αναζητούσε τρόπους συνεργασίας με το δυνάστη του. Μάλιστα, αυτά ήταν ακριβώς τα στοιχεία που εμφανίστηκαν στην Ελλάδα όταν οι σκουπιδοντενεκέδες της πείνας γέννησαν καταδότες, συνεργάτες, κλέφτες και μαυραγορίτες.

Πράγματι, πριν δημιουργηθεί το ΕΑΜ και μορφοποιήσει την πολιτική του παρέμβαση αυτό που προέκυψε στην κατεχόμενη Ελλάδα ήταν μια ιδιότυπη «παραίτηση» της μορφής να πλημμυρίσει η Αθήνα από καφενεία και υπαίθρους πάγκους με τυχερά παιχνίδια αλλά και ουρές στα θέατρα στις πιο λάιτ προπολεμικές επιθεωρήσεις. Στη μουσική γράφονταν τραγούδια όπως οι «Αραπίνες» του Τσιτσάνη που μιλούσαν για μαγικές νύχτες στην Αραβία και ξεχασμένους έρωτες, ενώ η συντριπτική πλειοψηφία των Ελλήνων λογοτεχνών, όπως ο Οδ. Ελύτης υμνούσαν τον *Ήλιο τον Πρώτο*.

Δεν πρέπει να ξεχνά κανείς ότι οι συνθήκες γέννησαν μια αρκετά εκτεταμένη «συνεργασία». Αυτή ξεκινούσε από τη συνεργασία στη λαφυραγώγηση των στρατιωτών Κατοχής και έφτανε στην μεταφορά περιουσιών στα πλαίσια της μαύρης αγοράς, αλλά και στην αναγκαστική ιδιοποίηση ιδιοκτησιών, όπως, για παράδειγμα, του συνόλου των ελληνικών ορυχείων από Γερμανούς επιχειρηματίες, οι οποίοι πολεμικώς δικαίω ιδιοποιήθηκαν όλα τα διαθέσιμα χρωμίου και νικελίου και τα μετέφεραν στη Γερμανία.

Γιατί πέραν αυτών που πλούτισαν με τις καταδόσεις και αφαιρώντας χρυσά δόντια από εκτελεσμένους, ένας ευρύτατος μηχανισμός ενεπλάκη στο φαινόμενο των χιλιάδων ιδιοκτησιών που άλλαξαν χέρια κατά την περίοδο της Κατοχής (110.000 αστικές, 239.000 αγροτικές και 1.000 βιομηχανικές ιδιοκτησίες). Στη συντριπτική πλειοψηφία των περιπτώσεων ο πωλητής εισέπραττε το 1/100 της αξίας του ακινήτου που πούλησε στον μαυραγορίτη. Μέσω δε του χρηματισμού αργυρώνητων κρατικών υπαλλήλων, το τελικό ποσό που έπαιρνε στα χέρια του ο πωλητής ήταν ακόμα χαμηλότερο από το 1/200 της προπολεμικής του αξίας.

Επιπλέον, μέσω της «μαύρης αγοράς» που υποκατέστησε πλήρως τις άλλες διαδικασίες εφοδιασμού της αγοράς ένας εντυπωσιακός αριθμός μαυραγοριτών πλούτισαν σκανδαλωδώς, πολλοί εκ των οποίων διαθέτοντας την ευχέρεια να

καταληστεύουν τις αποθήκες συγκέντρωσης του προϊόντος που είχαν επιβάλει οι κατοχικές Αρχές. Και αυτό την ίδια στιγμή που συμμορίες ληστών φύονταν σε κάθε περιοχή της χώρας και ανενόχλητοι, λόγω της απουσίας ή της απάθειας των αστυνομικών Αρχών λήστευαν κοπάδια, αποθήκες ακόμα και γριές γυναίκες στο κέντρο των πόλεων.

Ακριβώς στο σημείο της παρέμβασής του στην καθημερινότητα των ανθρώπων εδραίωσε το ΕΑΜ την απήχυσή του. Ιδίως στον τομέα της υλικής διαβίωσης των πολιτών, εξασφαλίζοντάς τους την επιβίωση. Ο στίχος του αντιστασιακού τραγουδιού «το ΕΑΜ μας έσωσε από την πείνα...» αποδίδει μόνο ένα τμήμα της προσπάθειας των εαμικών οργανώσεων να εξασφαλίσουν την επιβίωση των ανθρώπων. Η Εργατική Αλληλεγγύη οργάνωσε συσσίτια και εξασφάλισε γιατρούς και φάρμακα, ο ΕΛΑΣ προστάτευε τη σοδειά από τις κατασχέσεις, τα λαϊκά δικαστήρια εξασφάλιζαν και τις περιουσίες από τις λαθροχειρίες, αλλά κυρίως αστυνόμευε την ύπαιθρο, σταματώντας τη ληστεία και τους φόνους.

Ο ίδιος ο ΕΛΑΣ συγκροτήθηκε ως ένας πραγματικός λαϊκός στρατός ως κρατικής μορφής εκπρόσωπος των τοπικών κοινωνιών. Αυτές είχαν λόγο στο εσωτερικό του διαμέσου των ίδιων των μαχητών του, αφού, αν και διατηρούνταν η στρατιωτική πειθαρχία, διασφαλιζόνταν παράλληλες λειτουργίες δημοκρατικής οργάνωσης, μέσω των γενικών συνελεύσεων των μονάδων. Το κύριο θέμα συζήτησης ήταν οι σχέσεις με το λαό και η κριτική των παραπτωμάτων ή η επιβολή κυρώσεων σε συνάρτηση με τις συμπεριφορά των μαχητών.

Η διάκριση ενδιάμεσων και μακροπρόθεσμων στόχων

Στο τρίτο σημείο που το ΕΑΜ βάσισε την απήχυσή του ήταν στο γεγονός ότι είχε σαφή συνείδηση ότι οι κοινωνικές συνεργασίες οικοδομούνται πάνω σε πολιτικές συμφωνίες. Αυτό βέβαια προϋπέθετε έναν οργανικό συγκερασμό ενδιάμεσων στόχων και στρατηγικών επιδιώξεων, χωρίς οι τελευταίοι να απορροφούν τους πρώτους στη βάση όρων «καθαρότητας» και «αυθεντικών» στρατηγικών προσανατολισμών στα πλαίσια ευνοϊκών πολιτικών πλαισίων. Αυτό εξασφάλισε όρους πολιτικών συμμαχιών για τους οποίους επέμενε ο Λένιν στο πρόγραμμα της 3ης Διεθνούς και αποδείχθηκαν η λυδία λίθος για την ανάπτυξη του ΕΑΜ.

Αυτό ήταν που έδωσε τη δυνατότητα για μια ευρύτατη πολιτική συμμαχιών, παρέχοντας στο ΚΚΕ τη δυνατότητα να εξασφαλίζει την συνέργεια ευρύτερων κοινωνικών συνόλων που αναζητούσαν μια δικαιολογία για να συνταχθούν πολιτικά με το ΚΚΕ, η συνύπαρξη με το οποίο πρότινος φάνταζε αδύνατη. Η ύπαρξη δυνάμεων σοσιαλιστικής αναφοράς όπως το ΣΚΕ-ΕΛΔ των Σβώλου-Τσιριμώκου, του ΣΚΕ του Πασαλίδη αλλά και η εκδηλωμένη πρόθεση συνεργασίας με τμήματα του παραδοσιακού πολιτικού κόσμου, όπως ο Γ. Παπανδρέου στον οποίο προτάθηκε ακόμη και η προεδρία του ΕΑΜ ή τον Π. Κανελλόπουλο.

Είναι ενδεικτικό αυτό που το ΚΚΕ έκανε σε επίπεδο συνδικαλιστικών οργανώσεων. Για να εξασφαλιστεί η ενότητα της εργατικής τάξης χρειάστηκε ακόμα και να διατηρηθούν τεχνητά οι μικρότερες πολιτικές ομάδες. Στα διοικητικά όργανα του ΕΕΑΜ, για παράδειγμα, αντιπροσωπεύτηκαν όλες οι συνδικαλιστικές παρατάξεις και μάλιστα υποχρεωτικά με ίσο αριθμό αντιπροσώπων. Το ίδιο συνέβη με την τριμελή γραμματεία των Θεού, Καλομοίρη, Στρατή, και μάλιστα όταν μια από τις βασικές παρατάξεις δεν είχε επαρκή αριθμό στελεχών, μόνο τότε άλλη παράταξη, επίσης αναλογικά, συμπλήρωνε τον αριθμό. Η διασφάλισή του είχε αναγορευθεί από τον ίδιο το Γ. Σιάντο, γ.γ. του ΚΚΕ, ως ο κυρίαρχος στόχος την πολιτικής του ΚΚΕ και στη μεταπολεμική περίοδο, κάποτε με εξαιρετικά αρνητικές συνέπειες.

Η ύπαρξη ενδιάμεσων στόχων επέτρεψε το φαινόμενο της ΠΕΕΑ. Η κυβέρνηση του Βουνού αναδείχθηκε σε πραγματική πολιτική εξουσία στα βουνά, προσφέροντας πραγματικές λύσεις στην οργάνωση και την προστασία της κοινωνικής ζωής. Οι πράξεις και οι αποφάσεις της ΠΕΕΑ και του Εθνικού Συμβουλίου ξεπερνούσαν τις 550 με μια θεματολογία που ξεκινούσε από την οργάνωση του ΕΛΑΣ και τις σχέσεις με τον Τίτο και έφτανε μέχρι ζητήματα προστασίας των δασών, τη διαχείριση των δημοσίων κτημάτων, την οργάνωση σχολικών βιβλιοθηκών, τον καθορισμό του ύψους του φόρου και του παρακρατήματος που απέδιδε η κάθε περιοχή. Και αυτά πέρα από την οργάνωση μηχανισμών λαϊκής αυτοδιοίκησης και δικαιοσύνης που λειτουργούσαν στα πλαίσια ενός εξαιρετικά οργανωμένου θεσμικού πλαισίου. Άλλωστε, το όλο καθεστώς νομιμοποιήθηκε από εκλογές, τον Απρίλιο του 1944, για τις οποίες υπολογίστηκε ότι περίπου 1.500.000 άνθρωποι συμμετείχαν, πολλοί περισσότεροι από τους 1.200.000 εκλογείς του 1936.

Ένας επιπλέον όρος που εξηγεί το φαινόμενο του ΕΑΜ ήταν ότι οι όποιες αναλύσεις ήταν απόλυτα αντίστοιχες των συνθηκών της συγκυρίας. Το ΚΚΕ της εποχής δεν είχε την ανάγκη να πείσει ότι ήταν επαναστατικό. Γι' αυτό δεν εγκαταλείφθηκε σε επίπλαστες αναλύσεις προϊόντα του ακτιβιστικού ενθουσιασμού, «να μην αποκοιμίζεται κανείς πάνω σε προσωρινές επιτυχίες, να μην ξεγελιέται», όπως έλεγε το πρόγραμμα του ΕΑΜ αλλά να «βλέπει» κάθε φορά τις αντικειμενικές συνθήκες. Και οι αντικειμενικές συνθήκες σήμαιναν ότι η διαθεσιμότητα των μαζών και μάλιστα με την ευρύτητα που απαιτούσε η αντιστασιακή προσπάθεια δεν μπορούσε να εξασφαλιστεί παραγνωρίζοντας τις πραγματικές συνθήκες.

Με άξονα τη λογική ότι το ΕΑΜ όφειλε να διευρύνεται συνέχεια και να αυξάνει το βαθμό πολιτικοποίησης των ανθρώπων, επιχείρησε και άλλαξε το σύνολο της πολιτικής συμπεριφοράς και νοοτροπίας των ανθρώπων. Οι θεσμοί πολιτικής πατρωνίας, οι εμπειρίες προσωποπαγών δικτύων πολιτικής επιρροής, η ανυπαρξία ενός συστήματος οργανωμένων κομματικών σχέσεων όφειλε να αντικατασταθεί από νέες μορφές πολιτικής συγκρότησης, δύσκολα συμβατές με το πολιτικό παρελθόν των ανθρώπων.

Πολλά στηρίχθηκαν στο γεγονός ότι το ΕΑΜ απέφυγε να τρομάξει τις μάζες αυτές, επιμένοντας σε μεσοπρόθεσμους στόχους. Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και μέσα στον ίδιο τον ΕΛΑΣ μεγάλο τμήμα των μαχητών του ελάχιστα γνώριζε περί κομμουνισμού. Υπήρχε άλλωστε και η οργανωμένη προσπάθεια των Βρετανών να δημιουργήσουν ρήγματα στον ΕΛΑΣ, προσεταιριζόμενοι αυτούς που θεωρούσαν μη κομμουνιστές στο εσωτερικό του.

Στη βάση της παραδοχής των πραγματικών πολιτικών περιορισμών που αντιμετώπιζε, το ΕΑΜ επιχείρησε να ηγεμονεύσει ακόμα και στο προσφορότερο πεδίο για τον αστικό πολιτικό λόγο, την εθνική ιδεολογία. Θεώρησε ότι ήταν υποχρεωμένο να λάβει υπόψη του τη μακραίωνη ιδεολογική διαμόρφωση του λαού στη βάση του πατριωτισμού. Γι' αυτό για το ΕΑΜ η «παλλαϊκότητα» του αντικατοχικού αγώνα τον δικαιολογούσε ως αγώνα «εθνικό». Ήταν, δηλαδή, αγώνας εθνικοαπελευθερωτικός, συνδεδεμένος με μια παράδοση φιλελεύθερου εθνικισμού που επιχείρησε να συνδέσει τον πατριωτισμό με τη διεύρυνση των δομών πολιτικής ελευθερίας, αρνήθηκε ότι οι ταξικές διακρίσεις αφομοιώνονται από το έθνος και συνδέθηκε με το στόχο της «εθνικής απελευθέρωσης», που σχετίστηκε, άλλωστε και με το μαρξισμό, κατά τον τρόπο που αυτό έγινε με τα ανταποικιοκρατικά κινήματα του 1950-1960 στον Τρίτο Κόσμο.

Η επεξεργασμένη αυτή συγχώνευση εθνικής ιδεολογίας και ταξικών αναφορών από το ΕΑΜ είχε καταστεί ευρέως αξιόπιστη στις μάζες και μάλιστα σε πείσμα της «ιδεολογίας του αντεθνικού ΚΚΕ». Χρειάστηκε βεβαίως να αποδειχθεί στην πράξη. Έτσι, καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, ιδίως το ΚΚΕ, επιδόθηκε σε μια ατέρμονη φιλολογία σε σχέση με τα εθνικά δίκαια, την ενσωμάτωση της Κύπρου και των Δωδεκανήσων στην Ελλάδα, πρωτοστάτησε στις μαζικές διαδηλώσεις κατά της βουλγαρικής κατοχής και διέλυσε όλες τις απόπειρες να συγκροτηθούν αυτονομιστικές οργανώσεις Σλαβομακεδόνων με το πρόσχημα των αναγκών της βαλκανικής αντίστασης. Είναι ενδεικτικό ότι όταν έμπαιναν στην ελληνική μεθόριο αντάρτες του Τίτο με διακριτικά της «Μακεδονίας», ο ΕΛΑΣ τους υποχρέωνε να τα αφαιρέσουν.

Είναι προφανές, όμως, ότι οι όποιες δυνατότητες διανοίγονταν με την πολιτική της προσεκτικής πολιτικής διαπαιδαγώγησης των μαζών, ενσωμάτων και τεράστιους κινδύνους: ιδίως με τη μορφή ενός άκρατου ρεφορμισμού και μιας συμβιβαστικής λογικής που διακινδύνευε να δώσει το πλεονέκτημα στον κοινωνικό αντίπαλο. Υπήρχε, επίσης, ο κίνδυνος του εσωτερικού διχασμού του κόμματος με την οριοθέτηση δύο διακριτών τάσεων, της επαναστατικής και της συμβιβαστικής υπό το κράτος μάλιστα μιας εντελώς ασαφούς στάσης της Σοβιετικής Ένωσης, που αρνούνταν κάθε σαφή τοποθέτηση απέναντι των προοπτικών που έθετε το ΕΑΜ. Έπρεπε κάθε στιγμή να σχοινοβατεί κανείς ανάμεσα στον κίνδυνο εκφυλισμού και στη δυνατότητα να κεφαλαιοποιεί της ενδιάμεσες νίκες και να τις διανοίγει σε νέες προοπτικές αναβαθμισμένων στρατηγικών επιδιώξεων.

ΝΕΑ ΕΠΟΧΗ | ΝΕΕΣ ΙΔΕΕΣ
Νέα Εφημερίδα

Δρόμος

ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Κάθε Σάββατο
στα περίπτερα

